

Ewa Gwiazdowska

Gutav Stier, uczeń Karla Friedricha Schinkla, odwiedza Chojnę (1825)

Rocznik Chojeński 4, 199-208

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

GUSTAV STIER, UCZEŃ KARLA FRIEDRICHA SCHINKLA, ODWIEDZA CHOJNĘ (1825)

W średniowieczu miasteczko Chojna było ważnym ośrodkiem gospodarczym i administracyjnym Nowej Marchii. Świadczą o tym liczba i okazałość pozostałych z tamtych czasów budowli municypalnych i sakralnych. Zachowane do naszych czasów: kościół farny, ratusz, zespół klasztorny augustianów, kaplica cmentarna oraz mury miejskie z Bramą Świecką – przed prawie dwustu laty, w pierwszych dziesięcioleciach XIX w., musiały budzić zachwyt w okresie romantyzmu. Wówczas bowiem uświadomiono sobie znaczenie dawnych budowli będących pomnikami dziejów. Doceniono ich piękno, a także dostrzeżono specyfikę form charakterystycznych dla obszaru Pomorza, Nowej Marchii i terenów sąsiednich krajów niemieckich. Bliska ówczesnym architektom pruskim idea wznoszenia nowych budowli w stylu nawiązującym do lokalnej tradycji, kultywowana m.in. przez Karla Friedricha Schinkla, mogła być powodem odwiedzin w Chojnie jego kolejnych uczniów. Ze swym bogactwem średniowiecznej monumentalnej architektury miasto było dla nich bardzo atrakcyjnym celem wycieczek studyjnych. Świadczą o tym zachowane rysunki, które badacze wydobywają na światło dzienne. Do takich studiów architektonicznych należą dwie prace sygnowane przez Gustava Stiera i datowane na rok 1825¹.

* Ewa Gwiazdowska – historyk sztuki, doktor nauk humanistycznych. Od 1982 roku w Muzeum Narodowym w Szczecinie, opiekuje się Gabinetem Grafiki, w którym gromadzi dawną grafikę europejską, przygotowuje wystawy i opracowuje katalogi. Ponadto zajmuje się badaniem i publikuje prace poświęcone ikonografii Pomorza oraz artystom pomorskim XIX i XX wieku.

¹ Te dwa rysunki studyjne odnalazł dr Radosław Skrycki.

Ich autorem był jeden z uczniów wspomnianego koryfeusza architektury powstającej na ziemiach państwa pruskiego, a więc m.in. w Nowej Marchii. Friedrich Gustav Alexander Stier, architekt noszący tytuł pruskiego królewskiego radcy budowlanego (*Königlich Preußischer Baurat*), a także artysta rzemieślnik i pisarz na tematy fachowe, urodził się 7 lutego 1807 r. w Berlinie i zmarł tamże 18 listopada 1880 r.² Można tu dodać, że był rówieśnikiem cenionego szczecińskiego malarza Augusta Ludwiga Mosta, który zawitał do Chojny dziesięć lat po nim³. Gustav Stier uczył się w berlińskim Gimnazjum Werdera, a po ukończeniu szkoły, w 1822 r., podjął studia w Akademii Budowlanej (*Bauakademie*) w Berlinie, założonej przez Davida Gilly’ego, nauczyciela Schinkla. Zapewne bliskie stały się mu nauki mistrzów, zarówno Gilly’ego, jak i Schinkla. Studia zakończył w 1824 r. egzaminem na geodetę (*Feldmesser*) i podjął praktykę pod kierunkiem F. Schramma. W trakcie praktyki uczestniczył m.in. w budowie gimnazjum w brandenburskim miasteczku Joachimstal niedaleko Eberswalde. Wkrótce podjął własną działalność architektoniczną. W 1828 r. został członkiem Berlińskiego Stowarzyszenia Architektów (*Berliner Architektenverein*). Od końca lat dwudziestych XIX w. do 1837 r. pracował w atelier Schinkla jako rysownik. Przygotował wówczas m.in. projekty budowlane nowego gmachu wspomnianej Akademii Budowlanej. W 1832 r. dokonał pomiarów i projektów odbudowy pałacu Erdmannsdorf. W 1836 r. zdał egzamin na mistrza budowlanego (*Baumeister*). Był bliskim współpracownikiem Schinkla, bardzo promowanym przez mistrza, utalentowanym młodym architektem. Postanowił jednak poświęcić się głównie działalności pedagogicznej. Podjął pracę w Szkole Rzemiosła Budowlanego (*Baugewerbeschule*), w latach 1839–1842 uczył w Instytucie Rzemieślniczym (*Gewerbeinstitut*), a od 1842 r. w Powszechnej Szkole Budowlanej (*Allgemeine Bauschule*). W 1843 r. uzyskał tytuł profesora, a w 1852 r. – radcy budowlanego (*Baurat*). Był czynnym nauczycielem do czasu odejścia na emeryturę w 1861 r. W ramach działalności architektonicznej zbudował w Berlinie kilka kaplic grobowych, spichlerz Dünnwalda przy Königsgraben, magazyn dla zleceńodawcy Hirschfelda (1837), synagogę żydowskiej gminy reformowanej przy Johannisstraße (1853–1854). Z publikacji jego pióra można wymienić czasopismo fachowe dla murarzy i cieśli „Vorlegeblätter für Maurer und Zimmerleute”, Berlin 1841. Współpracował przy przygotowaniu czasopisma dla budowniczych

² Dane biograficzne w: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, begr. v. U. Thieme u. F. Becker, Bd. 32, Leipzig 1938, s. 43, tam dalsza literatura; M. Ehler, M. Müller, *Architekten A–Z*, w: *Schinkel und seine Schüler. Auf den Spuren großer Architekten in Mecklenburg und Pommern*, hg. v. M. Ehler, M. Müller, Schwerin 2004, s. 324–325.

³ O wizycie Mosta w Chojnie zob. E. Gwiazdowska, *Szczeciński malarz August Ludwig Most wśród murów Chojny w roku 1835*, „Rocznik Chojeński” 2 (2010), s. 144–152.

„Vorlegeblätter für Baumeister”. Okazjonalnie wykonywał rysunki artystyczne, takie jak portret męski sygnowany i datowany: „Gustav Stier fec. Dez. 1830”. W 1836 r. brał udział w wystawie berlińskiej Akademii Sztuki. Jego projekty publikowane były w czasopiśmie „Deutsche Bauzeitung”.

Pierwszy z dwóch wspomnianych rysunków z Chojny przedstawia ratusz wraz z najbliższą zabudową. Wykonany został piórem w czarnym tuszu i atramencie w tonie brunatnym na gładkim papierze, pokratkowanym ołówkiem, naklejonym na montaż. Sygnowany u dołu po lewej piórem, alfabetem gotyckim: „1825 Gustav Stier”. Rysunek obwiedziony jest podwójną konturową ramką wykonaną na montażu barwionym sepią. Na dolnym marginesie montażu pismem stylizowanym na gotycki druk wykaligrafowano tytuł: *Das Rathhaus zu Koenigsberg in der Mark*. Kompozycja jest typowym dziewiętnastowiecznym widokiem przedstawiającym wnętrze miejskie z godną uwagi budowlą historyczną umieszczoną w centrum i otoczoną przez zabudowę mieszczańską. Jako temat widoku wybrany został chojeński ratusz, gdyż jego fasada swą dekoracyjnością i malowniczością zrobiła bez wątpienia duże wrażenie na przybyszu. Korpus budynku posadowiony został na wysokim podpiwniczeniu, był dwukondygnacyjny, a wznoszący się nad nim schodkowy szczyt – trójkondygnacyjny. Filary zdobione wnękami i ażurowymi wimpergami podkreślały węgly fasady i rozdzielały jej osie. Ten podział pionowy równoważyły gzymsy, w partii szczytu wzmocnione pasami fryzów z ażurowych, glazurowanych kształtek. Ostrołukowe obramienia okien i wimpergi zdobione żabkami w kondygnacji piwnicy i parteru tworzyły rytm powtórzeń wraz z trójkątnymi zwieńczeniami osi w szczycie i ze sterczynami wieńczącymi filary. Okazałości dodawało ratuszowi ukazanie go od dołu okiem przechodniów widocznych na pierwszym planie.

Rysownik pokazał budowlę z lekkiego ukosa, aby udokumentować również wygląd długiej bocznej elewacji ratusza. Ściana ta miała nieregularną dyspozycję. W kondygnacji piwnicznej znajdowało się jedno boczne zejście do podziemi. Obok niego było zamurowane wejście na parter, w którym pozostawiono tylko otwór okienny. W kondygnacji parteru znajdowało się kilka okien zróżnicowanych pod względem wielkości i kształtu, położonych na różnych wysokościach. Dwa z nich także zmniejszono przez częściowo zamurowanie wnęk okiennych. Drugie piętro miało charakter reprezentacyjny, dzielone było szeregiem ozdobnych wnęk okiennych. Ich dokładna forma jest niestety niewidoczna z powodu zastosowanego przez rysownika zbyt dużego skrótu perspektywicznego.

Po lewej stronie przylegał do ratusza mały dom parterowy, ze względu na swą kubaturę stanowiący zapewne swoistą atrakcję turystyczną. Domek był niziutki, dwuosiowy, ale miał półpięterko częściowo mieszczące się pod dachem. Przylegała do niego okazała piętrowa kamienica o osiemnastowiecznej elewacji

zdobionej boniowanymi lizenami i prostymi opaskami okiennymi z kroksztynami podtrzymującymi gzymsy podokienne. Przed domem rosły drzewa o kuliście przycinanych koronach.

Rynek wybrukowano kamieniami polnymi. Wzdłuż bocznej elewacji ratusza biegła wąska uliczka, której perspektywa otwierała się na piętrowy dom mieszczącański stojący przy bocznej ulicy na tyłach ratusza. Na rogu rynku i tej uliczki stał stary piętrowy dom o wysokim stromym dachu, tynkowany, z ryglową ścianą szczytową. Zwartą pierzeję uliczki tworzyły niższe domy piętrowe, o prostych formach dziewiętnastowiecznych. Malowniczości dodaje rysunkowi sztafaż rodzajowy: dwie przekupki, które ulokowały się w pobliżu fasady ratusza z towarem wystawionym w koszykach oraz targująca się z nimi klientka. Po prawej stronie rysunku, obok węgła domu, widoczne są porzucone taczki, którym przypuszczalnie podwieziono do domu jakiś towar. Przechodzący przez rynek mężczyźni to być może koledzy rysownika, a może jeden z nich, idący ze szkicownikiem pod pachą, jest autoportretem samego autora. Rysunek upamiętnia dość dokładnie wygląd ratusza ok. 1825 r. i otaczającą go wówczas zabudowę. Pokazuje także, jak przebiegały spokojne godziny powszedniego dnia na chojeńskim rynku i w jakich strojach wtedy chodzono ulicą.

Widokówki z przełomu XIX i XX w. pokazują, jak zmieniła się zabudowa przedstawiona przez Stiera⁴. Częściowemu przekształceniu uległa fasada ratusza. Polegało ono na powiększeniu okien pierwszego piętra, aby lepiej oświetlały wnętrza reprezentacyjnej sali posiedzeń rady. Chciano także zaakcentować szacowną, gotycką formę ratusza. Dlatego mające nowożytną formę prostokątne okna w opaskach z klinami zastąpione zostały przez okna neogotyckie – szersze, zamknięte łukami ostrymi. Mały domek przylegający do ratusza po prawej stronie był już nadbudowany o piętro. Ponadto miał przerobioną fasadę przez zmianę układu otworów drzwiowych i okiennych. W domu stojącym szczytem do ratusza na sąsiednim rogu ulicy przebito w ścianie szczytowej kilka okien, a sam szczyt otynkowano. Obecnie domy te już nie istnieją. Tylko rysunek sprzed prawie dwu stuleci upamiętnia wygląd dawnego otoczenia ratusza.

Drugi rysunek przedstawia fragment średniowiecznych murów miejskich z Bramą Świecką widziany zza fosy. Został wykonany piórem w czarnym tuszu i pędzlem w tonie brunatnym na czerpanym papierze żeberkowym naklejonym na czarny papier. Sygnowany i datowany jest u dołu po prawej piórem, alfabetem gotyckim: „Gustav Stier / 1825”. Gotyckie mury miejskie należały do motywów fascynujących artystów i wyrażały samą istotę miasta. Stier pokazał bramę

⁴ Por. pocztówki reproduktowane w: R. Skrycki, *Chojna. Impresje sprzed wieku. / Königsberg in der Neumark. Bilder aus einer vergangenem Zeit*, Szczecin 2011, s. 16, 18–19, 82.

w sposób rzadko spotykany, od strony pola, czyli zza murów, z wału niegdyś otaczającego fosę miejską, a w XIX w. przekształconego zapewne w planty, jak to się powszechnie działo w wielu miastach. Świadczy o tym przedstawiona na pierwszym planie barierka z żerdzi wydzielająca aleję spacerową i odgradzająca ją od stoku fosy. Brama ukazana oczami spacerowicza, od dołu, sprawia wrażenie monumentalnego dzieła. Ujęcie podkreśla jej obronny charakter i okazałą, bogato rozczłonkowaną bryłę. Ponadto pocztówka z 1921 r., pokazująca bramę z tej samej strony, potwierdza, że artysta podwyższył budowlę, aby wrażenie wielkości jej kształtu jeszcze podkreślić optycznie⁵.

Korpus ceglanej bramy wzniesionej na planie zbliżonym do kwadratu wieńczy górna kondygnacja oddzielona fryzem z czworolistnych kształtek. Od strony wjazdu ścianę dzieli szereg arkad. Kondygnację tę obiega krenelaż z dan-skerem, czyli ubikacją dobudowaną do bocznej ściany. Powyżej wznoszą się dwie kondygnacje na planie ośmioboku, zwieńczone krenelażem otaczającym ostrosłupowy hełm. Na tle hełmu widać komin, z czego wynika, że w owym czasie w bramie znajdowała się ogrzewana izba. Do bramy przylegał po prawej stronie odcinek muru miejskiego z wzniesionym wzdłuż niego, od strony miasta, budynkiem nakrytym ceramicznym dachem siodłowym z kominem wskazującym, że budynek ten służył celom mieszkalnym. Ponad tym dachem widoczne są w głębi dachy i ryglowe szczyty domów mieszczańskich. Po lewej stronie bramy wznosił się ponad murem miejskim duży, piętrowy dom mieszkalny z kondygnacją poddasza oświetloną oknem w formie wolego oka. Mały ryglowy dom nakryty stromym dachem stał przed Bramą Świecką, u wejścia na ceglany most arkadowy przerzucony nad fosą. To skupisko piętrzącej się malowniczo zabudowy ożywił rysownik zielenią traw i krzewów, a także pojedynczymi drzewami umieszczonymi kulisowo, ale przypuszczalnie rosnącymi w miejscach, w których zostały uwiecznione. Na wspomnianej widokówce z 1921 r. otoczenie bramy wyglądało już inaczej, składało się z innych budynków, toteż rysunek Stiera także w tym wypadku uchwycił pewien moment dziejów miejskiej zabudowy.

Oba rysunki mają analogiczne oznaczenia własnościowe umieszczone u góry, na tle nieba. Po prawej stronie piórem napisano – na pierwszym rysunku: „Invent. sub No 131 pag. 263./B.S.M”, a na drugim: „Invent sub No 127 pag 263/ B.S.M”. Poniżej przystawiono okrągłą pieczęć w czarnym tuszu z sylwetką orła pod koroną, trzymającego w szponach berło i jabłko, a pod nim inicjały S.M. Po lewej stronie przybito owalną liliową pieczęć z napisem: ARCHITEKTUR-MUSEUM / TECHNISCHE HOCHSCHULE / CHARLOTTENBURG. Ponadto na pierwszym rysunku, w dolnym, prawym rogu montażu, powtórzono

⁵ Tamże, s. 60.

niebieską kredką numer 131. Oznaczenia te mówią o dziejach obu prac Stiera. Litera S.M. na pieczęci wskazuje na Schinkel-Museum jako właściciela i mówi, że rysunki ucznia Schinkla najpierw znajdowały się w berlińskim muzeum poświęconym samemu Schinklowi. Skrót B.S.M. oznacza Beuth-Schinkel-Museum i dowodzi, że prace trafiły następnie, wraz z spuścizną Schinkla, do tego muzeum⁶. Wówczas jeden z rysunków został umieszczony na montażu i nadano mu tytuł. Ostatecznie, na co wskazuje owalna pieczęć, znalazły się one w Muzeum Architektury Wyższej Szkoły Technicznej w Berlinie-Charlottenburgu i tam przechowywane są do czasów obecnych.

Omawiane rysunki są cennym źródłem ikonograficznym, wzbogacającym wiedzę o wyglądzie Chojny ok. 1825 r., o historii jej architektury. Są dokumentem dziejów miejscowej kultury w pierwszej połowie XIX w. i świadczą o znaczeniu Chojny dla gromadzenia wiedzy o architekturze na ziemiach pruskich, dla kształtowania się obrazu dziejów tej dziedziny, a przypuszczalnie także dla jej późniejszego rozwoju. Jednocześnie wzbogacają wiedzę o historii samej Chojny, jej gospodarczego i społecznego rozwoju w średniowieczu i czasach nowożytnych.

Gustav Stier, der Schüler Karl Friedrich Schinkels, besucht die Stadt Königsberg/Nm. (1825)

Die bis in unsere Zeiten erhaltenen, zahlreichen und prachtvollen mittelalterlichen Stadt- und Kirchengebäude in Königsberg/Nm. (heute Chojna) mussten vor fast 200 Jahren, in der Epoche der Romantik, Begeisterung erregen. Man vergewenwärtigte sich nämlich damals die Bedeutung der alten Gebäude als Denkmäler der Geschichte und wusste ihre Schönheit zu schätzen. Wahrgenommen wurden auch spezifische Merkmale der Bauformen, die für Pommern, die Neumark und die angrenzenden deutschen Länder charakteristisch waren.

⁶ Peter Christian Wilhelm Beuth (ur. 1781 w Cleve, zm. 1853 w Berlinie) był pruskim urzędnikiem państwowym. W latach 1818–1845 kierował oddziałem handlu, rzemiosła i budownictwa w Ministerstwie Finansów. Jednocześnie był członkiem Rady Państwa oraz dyrektorem założonego w 1831 r. Instytutu Rzemiosła (*Gewerbeinstitut*) i Akademii Budownictwa (*Bauakademie*), na fundamentach których wyrosła Wyższa Szkoła Techniczna w Berlinie-Charlottenburgu. Beuth przyjaźnił się z Schinklem i wspólnie z nim założył Muzeum Rzemiosła Artystycznego (*Kunstgewerbemuseum*). Zob. *Der Große Brockhaus. Handbuch des Wissens in zwanzig Bänden*, Bd. 2, Berlin 1929, s. 660–661. Dane biograficzne Beutha wyjaśniają dzieje obu rysunków architekta Gustava Stiera, ucznia Schinkla.

Die den preußischen Architekten vertraute Idee der Errichtung neuer Gebäuden in einem an die lokale Tradition anknüpfenden Stil, die u. a. auch von Karl Friedrich Schinkel kultiviert wurde, war vielleicht die Ursache dafür, dass seine Schüler die Stadt Königsberg/Nm. besuchten. Einer von ihnen war Friedrich Gustav Alexander Stier, ein Architekt, der den Titel „Königlich Preußischer Baurat“ trug, sich auch mit Kunstgewerbe befasste und Fachbücher schrieb. Er wurde am 7. Februar 1807 in Berlin geboren und starb daselbst am 18. November 1880. Stier studierte an der Bauakademie Berlin, war ein enger Mitarbeiter Schinkels, der den talentierten jungen Architekten sehr förderte. Er widmete sich jedoch hauptsächlich der pädagogischen Tätigkeit an der Baugewerbeschule.

Während seines Studienbesuchs in Königsberg 1825 entwarf Stier zwei Architekturstudien. Der eine Entwurf (Feder in schwarzer Tusche und brauner Tinte) schildert das Rathaus und seine Umgebung, der andere (Feder in schwarzer Tusche und Pinsel in braunem Ton) zeigt eine Teilansicht der mittelalterlichen Stadtmauer mit dem Schwedter Tor von jenseits des Burggrabens. Beide Studien sind wertvolle ikonografische Quellen, die unser Wissen über das Aussehen Königsbergs in den ersten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts bereichern.

Übers. v. K. Golda

Ryc. 1 – Gustav Stier, Ratusz, ze zbiorów Architektur-Museum Technische Hochschule w Charlottenburgu

Ryc. 2 – Gustav Stier, okolice Bramy Świeckiej, ze zbiorów Architektur-Museum Technische Hochschule w Charlottenburgu

